

דן גלעדי: בין "אזרחים" ו"תושבים" בראשון-לציון [1900–1914]

מראשית ימיה של המושבה, שנוסדה על-ידי ראשוני "העליה הראשונה", היתה בה הבחנה ברורה בין "אזרחים", בעלי הקרקע והנחלות, לבין חסרי-קרקע, שנקראו "תושבים" סתם. הנהגת המושבה היתה אך ורק בידי הראשונים, ואיש לא ניסה לערער על כך.

שבע-עשרה משפחות לקחו חלק בעליה על הקרקע בחודש יוני 1882. עד סוף המאה ה-19 גדל מספר האיכרים לשמונים בקירוב, כתוצאה מתוספת שטחים שנרכשו וממכירת חלקות על-ידי בעליהן למתישבים חדשים.

תקופת העצמאות הראשונה של המושבה לא ארכה. המתישבים, שבאו במצוקה נוראה חדשים ספורים אחרי התישבותם, פנו בבקשת עזרה אל הברון רוטשילד, והוא שלח את הגנן דיגור, שהתערב בכל דבר ועד מהרה רוקן את הוועד המקומי מכל תוכן. בתוך תקופה קצרה עברה המושבה כולה לחסותה של פקידות הברון והאיכרים נעשו תלויים בחסדה, ללא כל השפעה על ניהול העניינים. שתי "מרידות" של האיכרים (בשנים 1884 ו-1887) דוכאו בתקיפות.

מצב זה נמשך עד שנת 1900, כאשר החליט הברון לפתע להעביר את הטיפול והאחריות במושבות לידי חברת יק"א. יק"א, בניגוד מוחלט לברון, הקפידה שלא להתערב בעניינים הפנימיים של המושבה ולהשאיר בידי המתישבים את האחריות לניהולה. האיכרים בחרו מיד בוועד ובמוסדות אחרים לניהול המושבה.

הנושא המרכזי שעמד בפני מוסדות ההנהלה העצמית של המושבה, מראשית עצמאותה, נסב בדרך-הטבע על בעיות כספיים, תקציב ומסים. מרגע שהיה על המוסדות הנבחרים לנהל בעצמם ועל אחריותם את ענייני המושבה, נתקלו בשאלות כספיות שהוצרכו למצוא להן פתרון מעשי.

מתחילה כרוך היה נושא זה בשאלת היחסים בין האזרחים, בעלי הנחלות, הזכאים להשתתף בהנהלת המושבה, לתושבים, שהם כל יתר דרי המושבה. הקושי היה, מנקודת-מבטם של האזרחים, איך ישאו התושבים בעול ההוצאות, בלי לקחת חלק בהנהגת העדה. הואיל והשירותים למיניהם ניתנו לכל בני המושבה בלי הבדל, היתה הצדקה לתבוע מכולם השתתפות בהוצאות. מצד שני, היה מקום לחשוש כי לאורך זמן לא יסכימו תושבים לשלם מסים כאיכרים בלי שיהיו שווים להם בזכויות.

קושי נוסף היה לקבוע מה גבולות מרותו של הוועד לגבי בני המושבה בעניינים כספיים, כלומר, עד היכן רשאי הוועד לחייב את האנשים בהנחה כי מדובר בעניינים כלליים שבהם אסור לפרוש מן הציבור. נראה כי חוסר-בהירות בכל הנוגע לנושאים אלה מנע את קיומה של מערכת תקינה של מינהל עצמי. "התעוררו בלבולים, טענות

ומענות במושבה בנדון התשלומים והמסים שהעדה מטלת על כל בני המושבה לצרכי ציבור.¹ בהיעדר כל סמכות יישובית מוסמכת ומקובלת, פנו אזרחי ראשון-לציון במכתב לרב הראשי של יפו, גפתלי הרץ הלוי (יא חשון תרסא), לפסוק הלכה בשאלה זו, "לפי דין-תורה". לפנייה זו נודעת משמעות חשובה, כי היא מוכיחה עד כמה לא היתה בשלב הראשון של המפעל ההתישבותי כל מערכת נורמטיבית ברורה ומחייבת לניהולם של ענייני ציבור.²

וכך נוסחה הפנייה: "אנו מבקשים את כבוד מעלתו לבוא למושבנו למען הורות לנו בני המושבה ראל"צ הלכה למעשה איזו הוצאות המושבה נחשבות עפ"י דין תורה לצרכי צבור וכל אחד מהקהילה בלי שום יוצא מן הכלל מחויב לשלם את חלקו בהוצאות הנ"ל ואיזו הוצאות המושבה נחשבות עפ"י ד"ת לרשות וביד אחד מהקהילה הרשות להפקיע את עצמו מלשלם איזה סכום על ההוצאות האלו. ואנחנו הח"מ מקבלים עלינו בכל תוקף ועוז לקיים בלי שום טענות ומענות ובלוי ערעור ככל אשר יורה לנו כבוד מעלתו עפ"י תורת הקודש".³ והרי עיקרי פסק-דינו של הרב, אותו אישרו גם רבני ירושלים:

א. חברי הוועד ("שבעת טובי העיר") חייבים לנהוג לפי התקנות הקיימות, אשר בעריכתם יקחו חלק כל בני העיר, התושבים והאזרחים כאחד. בקביעתם יכריע הרוב. כל תקנה חדשה חייבת להתקבל באסיפה מיוחדת אליה יוזמנו כל בני העיר. הסתייגות מעקרון הרוב, רק במקרה שהמדובר בתשלום כסף מצד מיעוט אנשי העדה. במקרה זה המיעוט אינו מתבטל מפני הרוב, אלא עושים פשרה על-ידי מתווכים ניטרליים.

ב. רשימת העניינים שהם בחזקת צרכי ציבור שהכל חייבים בהם: רופא, בית-מרקחת, שמירה, מוסדות דתיים, הכנסת-אזרחים, הארת רחובות; לימוד תורה לבני עניים; הוצאות הוועד, מוכתר.

ג. סידור תשלומים לכל אחד מהסעיפים הנ"ל, בהתאם להזדקקות לשירותים, ליכולת, ולהערכה על-ידי טובי העיר.

ד. הוועד רשאי לכופף את כל אנשי המושבה רק בתקנות שהן צרכי ציבור ולא בדברים פרטיים (כגון ממכר היין, מילדת, חינוך על-ידי מורים שאינם דתיים, בית-ספרים).

פסק זה הוכיח עמדה מתקדמת הרבה יותר מזו של האזרחים לשאלת התושבים, לפי שקבע בפירוש כי על כל בני המושבה להשתתף בתנאים שווים בקביעת תקנות ובאסיפות הכלליות. ואכן, האיכרים התעלמו מעקרון זה, שהיה מנוגד לאינטרסים שלהם, ומשך שנים לא מעטות הוסיפו להתזיק בידיהם את כל המוסדות ולמנוע מן התושבים זכות השתתפות באסיפה. כאן לפנינו דוגמה של קבוצה אינטרסנטית הדואגת לשמור בידיה על היתרונות בהם החזיקה בכוח הוותק, היוקרה והרכוש.

עד שנת 1909 אין לנו ידיעות על התארגנות של התושבים לתביעת זכויות-אזרח שוות. מצב זה נראה מוזר נוכח העובדה כי מספרם גדל והלך עד כי האזרחים (ובני משפחותיהם) היו מיעוט מכלל האוכלוסיה במושבה (כארבע-מאות מתוך כאלף).

הסיבות לכך היו: (1) התושבים לא היו קטיגוריה חברתית מלוכדת, כמו שהיו האיכרים, ולכן התקשו מאד להתארגן לפעולה משותפת; (2) לא היו לתושבים מנהיגים בעלי שיעור-קומה ובעלי כוח-השפעה שיוכלו להתחרות באיכרים; (3) כמו במושבות אחרות, נהנו האיכרים מיוקרה חברתית. לפי שהיו לא רק המיסדים אלא גם בעלי האדמה, שנחשבה רכוש המקנה מעמד מיוחד. קשה לענות על השאלה מדוע בשנת 1909 צף הנושא ועלה שוב כמה פעמים באסיפות המושבה ובדיוני הוועד.

בלי ספק השפיעו כאן לחצים כספיים, והרצון לכסות את גרעונות התקציב על-ידי הטלת התחייבויות נוספות. התושבים גילו, כנראה, סימנים של מרי ואי-נכונות לשאת בעול ההוצאות כל עוד הם מקופחים מצד מעמדם הציבורי. עם זאת פעלה בכיוון זה גם קבוצת אזרחים שהעלתה את הנושא מתוך שיקולים עקרוניים. כלומר, היו אנשים, ובהם מנהל היקב, ז. גלוסקין, שחשבו כי הגיעה השעה לבטל את האפליה הקיימת לגבי רוב בני המושבה.

באביב תרסט עלתה שאלת התושבים על הפרק באסיפות הכלליות ובדיוני הוועד. הועלו הצעות שונות לקביעת בחנים שלפיהם תינתן זכות-הבחירה לתושבים. המשותף להצעות אלו היה כי על התושבים להיות בעלי מיוצר כלשהו של הכנסה כספית ומשלמי מיוצר מסים כלשהו. היו שסייגו את מתן "זכות הקול" לתושבים לעניינים הנוגעים להם במישרים, בלי להעניק להם זכות הצבעה בשאלות הנוגעות לבעלי הנחלות.⁴ בשם כל תושבי המושבה נשלח לוועד מכתב (חתום בידי שבעה) הדורש "בכל תוקף להשתתף בכל השאלות הנוגעות לחיי הציבור החמריים והרוחניים ולשאת ביחד עם האזרחים בכל המסים התלויים בחיי הציבור".⁵ באסיפה התנהל ויכוח והסכם לא הושג. לפי הצעה אחת "יש לאזרחים חלק בהוצאות הציבוריות בכל דבר בלי יוצא מן הכלל, ומטעם זה יש להם זכות דעה בכלל של מושבה, בעת שהתושבים משתתפים רק במקצת בהוצאות הציבור, להם יש זכות דעה אך בפרטים".⁶

דעה הפוכה מביא "הפועל-הצעיר":

"...עתה משראו כי הקופה ריקה החליטו שכל תושב במושבה מחויב לשלם מס מיוחד 2% למאה מהכנסותיו. אלא שלאיכר ישנה זכות אזרח במושבה גם אם הכנסותיו אינן מגיעות ל-500 פ' בשנה ולתושבים אין זכות לחוות דעה אפילו בעניינים הנוגעים ישר לצרכיהם עד שישלמו מס ישר 50 פ' לשנה, כלומר עד שלא תהיינה הכנסותיו של התושב 2500 פ' לשנה. ומכיון שלרוב הזרים ובפרט לפועלים אין הכנסה זו, מוכרחים הם להשאר זרים במושבה עברית בא"י אע"פ שהם משלמים כל מסי המושבה ישר ובלתי ישר בשוה עם האיכרים".⁷

אחרי ויכוחים רבים קיבלה האסיפה ברוב-דעות בהצבעה חשאית את ההחלטה הבאה: "הבחירה לוועד תהיה פרופורציונלית אבל האזרחים לחוד והתושבים לחוד והנבחרים משני הצדדים יעבדו ביחד בכל המוסדים הציבוריים שנושאים יחד במס

הצבור. אם איזה תושב במושבה לא ישלם את המס הצבורי, אז עליו לשלם בעד כל הנאת המוסדים אשר יהנה מהם מחיר הנאה. כל תושב חדש הבא למושבה ששילם מס צבורי במשך שתי שנים יש לתושב הזה זכות דעה במושבה. באסיפה הכללית בנוגע לכל המוסדים שכל המושבה גהנית מהם, יש זכות דעה שוה הן לאזרחים והן לתושבים".⁸

אך הרוחות לא נרגעו גם אחרי ההחלטה העקרונית הנ"ל וערב הבחירות לוועד בשנת תרע, שהיו סוערות במיוחד, שוב פרץ הסיכסוך. קבוצת אזרחים שלחה לאסיפה הכללית "ממורנדום" ובו הצעה לשיטת בחירות חדשה. לפי הצעה זו יחולקו בני המושבה לשתי חטיבות: אזרחים ותושבים. הראשונים נחלקים ל-4 מחלקות, לפי גודל אדמתם, כל מחלקה מציעה את מועמדיה מקרב חבריה. בסך-הכל ייבחרו שמונה חברים ממועמדי האזרחים ושני חברים נציגי התושבים. טכניקה זו מוכיחה בעליל כמה חשוב היה קנה-המידה הכלכלי-הכמותי בקביעת מעמדו של האזרח במושבה.

ושוב התכנסה אסיפה כללית לדון בהצעות השונות: "הבלבולים נמשכו עד שעה מאוחרת בלילה, הצדדים נלחמו איש ברעהו בעד ונגד הצבעותיהן, הציעו הצעות חדשות ולא יכלו לבוא לידי הסכמה. מנהל האסיפה וחברי הוועד התפטרו ממשרתם. האסיפה הפצירה באדון פרימן לקבל עליו לפי שעה לנהל את הבחירה והוא נעתר לבקשתם בתנאי אם יסכימו כולם לאופן הסדר שלו בעת הנהלת האסיפה. הוחלט לאמץ את ההצבעה לפיה הבחירה תהיה ע"י מחלקות והאסיפה הכללית תבחר ישר מבין כל מחלקה את מספר הנציגים שנקבו לה לוועד. בין כה וכה התקוממה מפלגה אחת, אשר התנגדה להצעה זו, ועשו אובסטרקציה ועזבו את האסיפה למען לא יקחו חלק בהחלטה, וכאשר נשאר הרוב באסיפה, נבחרה ועדה של ששה אנשים לסדר ולהכין את רשימת המחלקות כפי מידת הנחלאות".⁹

אחרי כל העיכובים והמאבקים הנ"ל, נבחר ועד חדש בהתאם לשיטת המחלקות (בראשו א. מ. פרימן), אך לא עבר זמן רב ושוב פרצה סערה: שני אזרחים ניסו להשתלט במרמה על ארכיון המושבה (תחילה דומה היה כי המזכיר היה אתם בסוד המזימה). נקראה אסיפה כללית כדי לדון בגעשה, להביע אמון בוועד ולתבוע לדין-תורה את הנאשמים. התברר כי השניים פעלו בשם קבוצה שלמה של 23 אנשים שהתנגדו לוועד שנבחר ואף שלחו מכתבים רשמיים כי לא ישלמו כספים לוועד זה.

בהסכמה כללית הוחלט להזמין את הרב-הראשי ליפו והמושבות, א. י. הכהן קוק, "לברר את ענין הסיכסוך ששרר במושבה לרגלי בחירת הוועד ולפסוק דין-תורה למען השיב את הסדרים בהנהגת העדה על מכונם".¹⁰ בהזמנה זו היתה הודאה כי רק אישיות נערצת מבחוץ עשויה למצוא תקנה להידרדרות בהנהגת המושבה ולהיעדר הסכמה כללית בין הקבוצות השונות הנאבקות על השלטון. ושוב, כבשנת 1901, בלטה העובדה כי אין כתובת "יישובית" לפנות אליה מחוץ לרשות דתית רשמית.

נביא בזה את עיקרי פסק-הדין: ¹¹

"א. בכלל מצאנו את העובדות אשר נעשו במשך הזמן של פילוג הדעות משני הצדדים שאינן יוצאות משורת המוסר, לכל מפלגה יש לה די התנצלות על מעשיה לפי המצב.

ב. יש רשות להמפלגה שאינה מאשרת את בחירת הוועד לבחור מקרבה עוד ארבעה חברים להוועד והם יצורפו אל שמונת החברים אשר נבחרו מכבר, ומכולם יחד יתכונן הוועד במלואו. — — —

ג. הערכת המסים צריכה להיות על כל יושבי המושבה באין הפרש בין בעלי קרקע ושאינם בעלי קרקע.

ד. איכות ההערכה תהיה עפ"י ערך ההכנסה של כל אחד, הפרטים מסורים הם לעיבוד עפ"י אסיפה כללית. — — —

ה. כל היושב במושבה שתי שנים ששילם את הערכתו אם גערך בעבר ושקיבל עליו להבא לשלם כפי הערכתו זוכה הוא בזכות ההצבעה ככל יתר בני המושבה, באין הפרש בין בעלי קרקע לשאינם בעלי קרקע וכל הקהל כולו חוקה אחת לו.

ו. אם עפ"י הבחירה נכנסו אל הוועד יותר משני חברים מהתושבים שאינם בעלי קרקע—בכל ישיבה משיבות הוועד שיהיה מדובר בה על דבר העניינים הנוגעים רק לבעלי קרקע, נכנסים הסגנים בעלי הקרקע לאסיפת הוועד בתור חברי הוועד במקום החברים שאינם בעלי קרקע. — — —

ז. הוועד יפסוק בעריכת תקנות לשיטת הבחירות הבאה, ומחויב הוא להציע את עריכתו לפי דעת הקהל באסיפה כללית שתכריע את השיטה הרצויה לה עפ"י הכרעת רוב דעות.

ח. ועד בקורת צריך להבחר עפ"י הוועד בהכרעת הרוב. רק אז אם יסכים הוועד שמעתה אין צורך עוד בועד בקורת עפ"י הכרעת שני שלישי הוועד, אז תדחה החלטת יסוד ועד הבקורת".

פסק־דין זה קרוב ברוחו לזה של קודמו משנת תרס"א בכך במובן זה שפיון להחזיר שלום־בית למושבה ודגל עקרונית בשוויון בין אזרחים לתושבים. עם זאת אימץ את ההצעה שהתקבלה על־ידי האסיפה לחלק את בני המושבה לפי צנזוס של רכוש (מחלקות) ואף דאג שלא יקופחו בעלי־היכולת על־ידי הרוב בעניינים כספיים הנוגעים אליהם במישרים. חשוב להדגיש כי זכות הבחירה לא ניתנה למעשה אלא רק לאלה מן התושבים ששילמו מסים מעל למיזער שנקבע. כלומר, הצנזוס הכספי לא בוטל אלא שתחולתו הורחבה על כל בני המושבה.

מונתה ועדה להערכת חובות המסים של כל בני המושבה, והיא זכתה לאמון האסיפה. לשנת תרע נקבעו מסים ישרים לפי העקרון: מבעלי קרקע, 3% מההכנסה הגקיה; משאינם בעלי קרקע—2% מהכנסתם. מן הכורמים (90 במספר) התקבלו 4300 פ'. מ־104 משלמי־מסים מקרב התושבים התקבלו 2700 פ'. מכאן שהכורמים, עם היותם המעט במספר, הוסיפו לשאת בעיקר הנטל של המסים הישרים.¹² מעניין לבדוק אם היתה לריפורמה זו השפעה של ממש על הרכב הוועדים ואופי

החיים הציבוריים. מבדיקת פנקסי הפרטכילים בשנים שאחרי 1910 ומרשימת חברי הוועדים¹⁸ מסתבר שכמעט לא חל שינוי בהרכב; בקושי נוכל לגלות בין חברי הוועד שם חדש שלא נמנה על ותיקי האיכרים.¹⁴ עובדה זו אינה צריכה להפליאנו שכן לא היה מקום לצפות לכך שהתושבים יצליחו יותר מהאיכרים הפחות בולטים, שלעתים רחוקות נכנס מישוהו מהם לתקופה קצרה לוועד. המסקנה היא כי שליטתם של ותיקי עסקני האיכרים בוועד לא נפגמה כתוצאה מהרחבתה של זכות הבחירה, ובכל הנוגע לאופי החיים הציבוריים לא חל למעשה שינוי של ממש בשנים שלפני מלחמת-העולם בהשוואה לשנים קודמות.

תפקידי הוועד ודרכי עבודתו

תפקידי הוועד רבים היו ומגוונים מאד וקשה למצוא תחום אפשרי של פעילות צבורית בו לא עסק בצורה זו או אחרת. הגורם העיקרי היה מיעוט התערבותו של השלטון בענייני המושבה, שהודות לכך שמרה על אוטונומיה רחבה ואי-תלות במוסדות יישוביים מרכזיים כלשהם, מצד אחד, ועל הרצון לקיים חיי-קהילה אינטנסיביים ומתקדמים, מצד שני. מאחר שלא היה גורם ממלכתי שידאג לתת לבני המושבה שירותים שהיו מובנים מאליהם במדינה מסודרת ובעלת מימשל תקין – היו הוועד ומוסדותיו צריכים לקיימם בכוחות עצמם וביזמתם. יתר על כן, מאין אמון בשירותי הממשלה היתה נטייה לא להזדקק להם גם במקרים בהם אולי אפשר היה להיעזר בהם. כך הוחלט בשלב מוקדם לא לפנות לבתי-המשפט הממלכתיים אלא לקיים מערכת שיפוט עצמאית, והוועד שימש למעשה ערכה משפטית. הפרטי-כלים מתארים מקרים אין-ספור בהם מילא הוועד תפקיד זה של מפשר, מתווך ופוסק בין אנשי המושבה בכל העניינים שהעסיקו אותם. כל סיכסוך הועבר לטיפולו של הוועד, וכמעט לא נודעו מקרים בהם סירבו הצדדים לקבל עליהם את החלטתו. רבים במיוחד מקרים של סיכסוכים על רקע כספי שהובאו בפני הוועד, אך לעתים קרובות עסק גם בעניינים אישיים (פגיעה בכבוד, עלבון) ומשפחתיים (פניית אשה נגד בעלה, או אב נגד בנו). רק לעתים רחוקות מאד, כמו בענין היחסים בין האיכרים והתושבים, פנו לפסק-דין של הרב-הראשי ביפו. מובן ששיטה זו יכלה לפעול רק הודות לכך שאנשי המושבה הסכימו, מרצון ומהכרה לקבל את מרות החלטותיו של הוועד בעניינים הנוגעים להם.

דוגמה נוספת היא רישום תושבים וניהול ספרי-אחוזה על-ידי הוועד. כבר בשנת תרסא הוחלט לערוך שלושה ספרים: גולדים, נפטרים ונישאים. בשנת תרסח הוחלט לערוך ספרי-אחוזה ובו ציינו את גבולות כל החלקות, וכל שינוי במעמד הקרקע (על-ידי קנייה, מכירה, ירושה וכו') מצא בו את ביטויו המדויק.¹⁵

ככל גוף מוניציפלי היה עיקר עיסוקו של הוועד בענייני כספים, מסים ותקציב. אף שכאמור למעלה, געזרה המושבה ביק"א בכיסוי חלק מהוצאותיה, הרי האחריות לניהול הכספי רבצה כולה על הוועד, שהיה חייב למצוא מקורות מימון נוספים, אם על-ידי מסים והיטלים על האוכלוסים ואם על-ידי הלוואות.

לדוגמה, הרי התקציב של שנת תרע :¹⁶

הוצאה (בפרנקים)		הכנסה (בפרנקים)	
1280	שו"ב	2000	עזרת יק"א לבית המרקחת
1100	עזרה לקופת ביה"ס ¹⁷	2400	עזרת יק"א לשרות רפואי
6260	שרות רפואי	1500	עזרת יק"א להחזקת הבאר
7410	בית המרקחת	2880	מבקורי הרופא והמילדת
1460	שמירה	4650	ממכירת רפואות
1260	תיקון בנייני צבור ודרכים	2370	מסים על בעלי חנויות
2240	הוצאות המשרד	4430	איכרים (3% מההכנסה)
1040	הצאות המוכתר	2710	תושבים (2% מההכנסה)
950	שונות	1140	הכנסה נקיה מהפרדס
		650	שונות
<hr/>		<hr/>	
23000	סה"כ	24730	סה"כ

הוועד חייב היה לגבות מהאזרחים לא רק לתקציבו אלא גם לתשלום המסים לממשלה, בין שהעבירם במישרים (כמו בשנים המאוחרות) ובין שהעבירם באמצעות קבלני-מסים (כמו בשנים הראשונות). תפקיד זה חייב משא-ומתן בלתי-פוסק עם האזרחים שיצהירו על יכוליהם. היתה גם מעין בקורת פנימית של אנשים לבל יימצאו כאלה שלא ישלמו את המגיע מהם פן יפול המשא על הכלל: "הוועד קבל מכתב ממספר כורמים הדורשים לבצע את ההחלטה בדבר גבית מעשר מהכנסתם של בעלי יבולים שונים מלבד ענבים, כגון שקדים אתרוגים, זיתים וכ', כדי שלא יפלו למשא על בעלי הכרמים".¹⁸

הבעיה של גביית החובות של בני המושבה לוועד לא פסקה להעסיקו. נביא בזה מכתב של מי שהיה מזכיר הוועד בשנותיו הראשונות, המורה לשעבר דוד יודי-לוביץ: "כבר דיברתי על זה כמה פעמים בוועד והגני להזכיר זה עוד פעם: צריך לגבות מתושבי המושבה את החובות המגיע מהם לקופת עדתנו. מגיע לנו מתושבים שונים יותר מ-20,000 גרוש. זה סכום כמדומני די הגון שעלינו לשים לב אליו, כי אם לא אז נהיה סוף-סוף מוכרחים לשלם אותם מכיסנו ואנו כולנו קולוניסטים. וברור לי כי התושבים בעצמם אינם רוצים בזה. ובענין חובות, טבע הענין מחייב להחיש ולמהר בגבייתם כי מכיון שנתישנו משתכחים הם מזכרון בעל החוב. עצתי היא איפוא כי תקחו איש מיוחד ותשלמו לו איזה אחוז למאה מן הכספים הנגבים ואשר הוא יגבה את החובות".¹⁹

העקרון לפיו ניסו לנהוג היה כי שליש מן ההוצאות ישלמו כל בני מושבה במישרים, כאחוז קבוע מהכנסותיהם, ושני-שלישים ישלמו הנהנים במישרים מן השירותים.

הסנקציות שנקט הוועד נגד המשתמטים ממילוי חובותיהם היו:

1. לעכב הכנסות המגיעות למתשל, על-הרוב באמצעות היקב.

2. "לשלול ממנו זכות הנאות מהמוסדות הרוחניים והגשמיים השייכים לעדה

או העומדים תחת השגחתה".²⁰

לפי כל הסימנים היו סנקציות אלו יעילות למדי, ולא גותר לאנשים אלא לפנות אל הוועד בבקשה שיתחשב בקשייהם וידחה את תשלום החובות, או יקטין את ההערכה שהוטלה עליהם בטענה כי אינם יכולים לעמוד בה.

מאמצים רבים הקדיש הוועד להרחבת גבולות המושבה, בנין בתים חדשים וסלילת דרכים. היתה מגמה לחלק את תוספת השטחים בין האזרחים ולא בין זרים, וכן לצמצם את ההבדלים בגודל החלקות של המתישבים.

תפקיד מיוחד-במינו היה פדיונם של בני המושבה משירות בצבא. וזו ההחלטה שנתקבלה בישיבת הוועד: ²¹

"א. לפדות אלה שאי-אפשר להם לצאת בצבא מפני סיבות שונות כפי החוק.

ב. ההלואה תלקח מקופת העדה. ג. זה שילך לצבא תקבל משפחתו עזרה

לפי ראות עיני הוועד. ד. ההלואה תעלה עד 50% מהסך שיש לשלם לפי

החוק. ה. אלה שיפדו מהצבא צריכים להתזיר את ההלואה סך 10 פ' לחודש

במשך חמש שנים. ו. זכות להלוואה רק לאלה היושבים במושבה לא פחות

מ-5 שנים והמשלמים מס לקופת העדה".

את העבודה המשרדית מילא מזכיר במשרה מלאה, שתפקידו הוגדר בזו הלשון: ²²

1. הנ"ל יקבל עליו מלאכת המזכיר והנה"ח הנוגעת לכל עניני המושבה.

מחויב לשבת כל יום שעתים בבית העם. עינו פקוחה על כל מוסדות המושבה,

לבקר אותם בכל יום ולעין את הנהגתם לפי הפקודות שימסרו לו מאת ועד

המושבה. בעד כל המלאכות האלה יקבל 60 פ' לחודש.

2. לכשימסר לו גם גבית הכספים מבני המושבה יקבל אז עוד 20 פ' לחודש.

3. כל הכספים שיקבל מחויב למסור לגזבר פעמים בשבוע, ואם לא ישלם

קנס לפי ראות עיני הוועד.

מאבקים ובחירות

פעילות הוועד היתה רצופה מאבקים פנימיים, "מהפכות-חצר", התפטרות לפני סיום תקופת הכהונה המקובלת, סיכסוכים והעלאת האשמות הדדיות. עם זאת יש להדגיש כי, להוציא במקרים בודדים, כמו בשנת 1910, שלט הוועד בעניינים והמושבה התנהלה בצורה מסודרת. הורגשה יד חזקה ומכוונת מלמעלה ששמרה על עקרונות מינהל, ובדרך-כלל נשמרה היציבות. ההסבר למציאות זו של יציבות וסדר תוך כדי חילוקי-דעות, מאבקים וזעזועים כפעם-בפעם נעוץ בהרכב הוועד ובקבוצה אותה ייצג. כאמור למעלה, ישבו בו רק איכרים, ולמעשה התחלפו בו בעיקר אותם אנשים מקרב הוותיקים. עיון ברשימה של חברי הוועדים מוכיח כי רובם גמנו על המתישבים הוותיקים שהגיעו למושבה בשנותיה הראשונות, ומתבלטים כמה שמות המופיעים שוב ושוב משך כל התקופה (לובמן, פרימן, מאירוביץ, אוסטשינסקי, שמוליצ'נסקי), אם כתברים ואם כיושבי-ראש. היתה זו קבוצה הומוגנית למדי של

כורמים בעלי אינטרסים דומים ולכן היה לחילוקי-הדעות אופי אישי, הנובע מהבדל אופי ומזג, יותר מאשר עקרוני. לא כאן המקום, כמובן, לדבר על גישות ועמדות מנוגדות המבוססות על אידיאולוגיות ופוליטיקה גבוהה. ספק גם אם אפשר לקבל את החלוקה בין יסודות "מתקדמים" ו"שמרנים" באשר לצורת ניהולם של ענייני המושבה.²³ החלוקה המוזכרת בכמה מקומות בין האיכרים ה"ברוניים" (כלומר, אלה שקיבלו בשעתו תמיכה חדשית) והלא-ברוניים ספק אם היתה לה משמעות החורגת מן ההבחנה שהורגלו לה בעבר.

כדוגמה לסיכסוך פנימי, שהסעיר את המושבה חדשים ארוכים על רקע מקרי ואישי, נביא את פרשת ד"ר אנטין, שנתקבל לעבודה כרופא בשנת 1901, אחרי התפטרות ד"ר מאז"ה. הוא נשא לאשה אחת מבנות האכרים המכובדים, וכאשר החליט להתגרש דרשה קבוצת מתישבים להפסיק את עבודתו במושבה. אחרים טענו כי יחסיו המשפחתיים של הרופא אינם עניין להתערבות ציבורית (לבסוף עזב ד"ר אנטין את המושבה מיזמתו).

הבחירות התקיימו מדי שנה בבית-העם. על-הרוב נבחרו לוועד שבעה חברים, מהם שימש אחד יו"ר ואחד גזבר. היו"ר קיבל תמורה מסוימת בעד מילוי תפקידו, וכל האחרים לא קיבלו.

לא תמיד עוררו הבחירות מתיחות מיוחדת, כמו במקרה המתואר בעתון "הצבי": "הכל עוסקים בהכנות לבחירות ועד המושבה ולבחירת ראש הוועד. קבוצות קבוצות עומדות ברחובות ומתוכחות ומתקוטטות ועושות תעמולה בשביל האיש שכל אחת מהן רוצה לראות בראש הוועד".²⁴ בעתון "האור" מסופר כי "סוף סוף שקטה המושבה מסערת המחלוקת. אם היא דמתה אז בסערת המחלוקת לאחת העירות הקטנות באנגליה בעת הבחירות, היום איננה יותר מכפר קטן".²⁵ ועדת-בקורת לא פעלה, כנראה, בקביעות אלא כפעם-בפעם, כאשר היו באסיפה לחצים בכיוון זה.

לעתים התגלו בתוך הוועד חילוקי-דעות חמורים שגרמו את התפטרות המיעוט. במקרים אלה התכנסה האסיפה להביא לידי פיוס בין בעלי המחלוקת או לערוך בחירות חדשות. במקרים נדירים יותר התפטר הוועד כולו טרם זמנו, ואז, עד לבחירתו של ועד חדש, נשארה המושבה תקופת-מה ללא הנהגה.

אם בשנים הראשונות לעצמאות הוועד יכול היה להיכתב המשפט הבא בשעת משבר: "השאיפות הטובות נעלמו, הרוח הרעה החלה עוד פעם לשלוט במושבה ורבים מהאכרים מזכירים בגעגועים את הימים הטובים בעת שהפקידות של הנדיב היתה שולטת ונותנת חיים ומזון",²⁶ הרי ברור כי בדרך-כלל היו תושבי המושבה מרוצים מעצמאותם ולא התגעגעו לימי הפקידות.

חובות הוועד היו כרוכות בכמה מפעלים שקיבל על עצמו אחרי שנת 1911: שיפוץ טחנת-הקמח, אותה קיבל מיק"א; סלילת כביש-גישה מראל"צ לכביש יפו-ירושלים (חצי מן ההוצאות על חשבון הממשלה); כינון מערכת אספקת-מים מהבאר לבתים ולחצרות.

הנושא האחרון תפס מקום מכריע בעיסוקי הוועד בשנים 13—1910 ולכן ראוי להרחיב עליו את הדיבור, מהגם שהיקף ההשקעה בו היה גדול במיוחד (כתמישים-אלף פראנק).

עד שנת 1911 הביאו מים בחביות מהבאר שבמרכז המושבה לבתים, ומובן שבמצב זה אי-אפשר היה לפתח את החקלאות מעבר לרמה של גידולי-בעל (שלא לדבר על אי-נוחות בשימוש מוגבל במים לצריכה ביתית). בתחומים אחרים היתה יק"א הכתובת הטבעית אליה פנו בבקשה להתקנת מערכת של צינורות לבתים, אך בנושא זה לא גילתה החברה נכונות להיעתר לנציגי המושבה. בסוף 1910, עם שהסתמן שיפור במצב הכללי, החליט הוועד להעז ולקבל את כל המשימה לידי. התכנית היתה לקבל הלוואה מבנק אפ"ק, בערבות יק"א, ולבצע את הפעולה בעזרת מומחים שיעסיק הוועד לצורך זה, או למסור את העבודה לקבלן.²⁷

האסיפה החליטה לקבל מכל בני המושבה, העתידים להשתמש במים לצרכיהם, התחייבויות שישלמו את חלקם בהוצאה, ונעשו חישובים כמה יעלה מע"ק מים. באסיפות בהן דנו בשאלה השתתפו גם בעלי-הקרקעות וגם בעלי-הבתים, ונבחרה ועדה מיוחדת שתעבד יחד עם הוועד הצעה מפורטת (מכרז) שתמסר לקבלנים ותעמוד אתם במו"מ על תנאי הזכיון שיקבלו לצורך זה. כמו כן הוחלט להינעץ במומחים ולהמשיך במו"מ עם בנק אפ"ק על תנאי הלוואה. הנהלת אפ"ק הודיעה כי הבנק מוכן להלוות 30 אלף פ' ל-15 שנה בריבית של 6%, בתנאי שגם המושבה תשקיע מצדה עשרת-אלפים פ', ובתנאי ש"הסינדיקט" יחתום על ערבות. באסיפה הקובעת הוחלט "לכונן הספקת מים על חשבוננו אנו, תחת השגחת מהנדס מומחה לדבר, ואת הכסף הנחוץ ישיג הוועד בהלוואה אצל אפ"ק".²⁸ בשיתוף עם הוועדה המיוחדת קבע הוועד בחנים לפיהם נקבע התשלום השנתי שחייב כל צרכן לשלם על חשבון חובו (לפי גודל החלקות והבתים). הוחלט גם כי כל העבודה תבוצע בידי יהודים בלבד.²⁹

כך בוצעה העבודה כולה באחריות הוועד ובהשגחת מהנדס שקיבל שכר קבוע. ההוצאות הסתכמו ב-45 אלף פ' בערך, מחיר שלא היה שונה הרבה מן האומדן המקורי, והעבודה הסתיימה בתוך פחות משנה. בשנת 1913 כבר זרמו מים בבתי התושבים ובחצרות, ואפשר היה לגדל ירקות, דבר שלא היה כדאי קודם-לכן. מפעל אספקת המים הוכיח את יכולתו וכשרו של הוועד לבצע פעולה חשובה, הכרוכה בהוצאות מרובות ובאחריות גדולה. רק קהילה מסודרת שקיים בה אמון הדדי בין חבריה ונבהריה, והנהגית גם מאמונו של מוסד כספי זהיר כאפ"ק, היתה מסוגלת לקבל על עצמה מפעל כזה ולבצעו בהצלחה.

עם זאת חשוב לציין כי אספקת המים כשלעצמה לא היתה פתרון חקלאי הואיל והבאר הקיימת לא הספיקה לצרכים חקלאיים, והתפתחות ענף ההדרים בעתיד היתה תלויה בחפירת בארות נוספות (בה הוחל ערב המלחמה העולמית).

היחסים בין הוועד והאסיפה

לא היה נוהל קבוע לגבי כינוסי האסיפה הכללית של האזרחים. הוועד היה מכנס אותה כאשר נראה לו כי יש ענין המצריך דיון כללי. האינטנסיביות של הכינוסים היתה משתנה אפוא, אך לפי ספרי הפרטיכלים אפשר לקבוע כי הנטייה היתה להרבות בהם. אסיפות כלליות פעמיים בחודש, ולפעמים אף יותר, לא היו יוצאות דופן. כל נושא ציבורי נחשב ראוי לעלות לפני האסיפה. ריבונות האסיפה נחשבה מובנת מאליה ושום איש בוועד לא העלה על דעתו כי אפשר לקבל החלטות או תקנות בלי לקיים דיון כללי. כשאזרחים לא היו מרוצים מצורת ניהולם של העניינים על-ידי הוועד, לא היססו לפנות אליו בדרישה לכנס את האסיפה.

כפעם-בפעם פרץ ריב סמכויות בין הוועד והאסיפה, כמו בענין מינוי הרוקח. "האסיפה הכללית מתנגדת להחלפת הרוקח על-ידי הוועד. היא טוענת כי מינוי רוקח הוא מסמכותה של האסיפה. נערכה הצבעה והרוב בעד המשך עבודתו של הרוקח. הוועד הוכרח להפסיק את המו"מ עם הרוקח החדש".³⁰

היו גם שציידו בהרחבת סמכויות הוועדה, שלא יהיה תלוי בפל באישור האסיפה.³¹ אשר למידת ההשתתפות הפעילה של האזרחים באסיפות, יש לנו עדויות שאינן חד-משמעיות. מצד אחד, תלונות רבות על היעדרות אזרחים מן האסיפות ועל אדישותם לענייני ציבור. שוב ושוב נשמעת הקובלנה כי האסיפה נקראה להתכנס אך בשל מיעוט משתתפים נדחתה למועד אחר. מצד שני, מרשימת הנוכחים באסיפות בספרי הפרטיכלים מסתבר כי אחוז המשתתפים לא היה גמוך בדרך-כלל, בשים לב לכך שבסך-הכל מדובר ב-70-80 משפחות איכרים, וכי בכל ציבור יש אחוז מסוים שאינו לוקח חלק באירועים ציבוריים. לכן אין להתרשם יותר מדי מן התלונות הללו, כי אין הן משקפות בהכרח את המצב השכיח.

ועדי המושבות

עד 1900 לא היה קיים קשר מוסדי כלשהו בין המושבות ולא היה גוף המיצג אותן. כל ועד מקומי היה קובע לעצמו תקנות שלפיהן נוהלו החיים הציבוריים, והוא לא היה כפוף לגורם חיצוני זה או אחר. כמו כן לא היה שיתוף-פעולה ביניהן, בהיעדר תחושה של שותפות-גורל וזהות אינטרסים.

העברת הטיפול במושבות מידי רוטשילד ליק"א, שהיתה מלווה במשבר חמור בענף הכרם (ר' להבא), יצרה בפעם הראשונה את הצורך לשתף פעולה נגד מה שנראה בגדר סכנה כללית. זה היה הרקע להחלטה לשלוח את המשלחת לפאריז (ר' למעלה) ולמו"מ שהתנהל אז בין נציגי המושבות, כדי לקיים חזית משותפת כלפי יק"א. מכאן שאינטרסים חמריים מובהקים הם שהניעו את מושבות-המטעים לחפש דרכים ליצירת קשרים ביניהן.

ביזמה זו, כאמור, תפסו אנשי ראשון-לציון מקום מרכזי. בשנים תרסב-תרסד אין אנו שומעים עוד על פעילות בין ועדי המושבות, ונראה כי כל מושבה חזרה לעסוק בענייניה ובבעיותיה בנפרד. שוב, יצאה היזמה מראשון-

לציון לחדש את הוועד הכללי של המושבות ביהודה.³² ואמנם, בבית-העם התקיימה אסיפה של ועדי-מושבות בדבר התחדשות הוועד הכללי. גם הפעם עמד על הפרק נושא כלכלי ורצונם של הכורמים לקבל לידיהם את גיהול היקבים וסחר היין והמו"מ עם יק"א בנידון. ואמנם, הקמת קואופרטיב הכורמים ובחירת מועצת ההנהגה של הסינ-דיקט מנציגי המושבות יצרה גוף קבוע של נציגי מושבות הכורמים. שלב נוסף בהתפתחות הארגון בין המושבות קשור בנסיון כלל-יישובי של התארגנות. ביזמת "המועצה הפלשתינאית" (בה לקחו חלק מנהיגים ציוניים, נציגי היישוב החדש העירוני, נציגי מפלגות הפועלים, חברות התישבות, המורים וכו'), שפעלה לליכוד היישוב העברי לאחר מהפכת "התורכים הצעירים", התבקשו המושבות להשתתף בארגון הכללי ולתרום כסף לכיסוי ההוצאות. על יסוד ההזמנה שקיבלו המושבות מן המועצה הפלשתינאית נאספו בראשון-לציון נציגי מושבות יהודה והחליטו כי ראשית-דבר על המושבות עצמן "להתאחד, להתארגן ולדאוג להרים את המצב האקונומי והפוליטי של הישוב".³³ נבחר ועד זמני שמתפקידו לעשות תעמולה להצטרפות כל המושבות לוועד הכללי. זו פעם ראשונה שדובר על ארגון המושבות לא על רקע של אינטרס כלכלי מידי ולוחץ אלא מתוך מחשבה רחבה וארוכת-טווח יותר.

באסיפה הכללית של אזורי המושבה הוחלט: "...ההתאחדות וההתארגנות של המושבות נהיה לצורך מוחלט שאין לדחותו. ב) שהתפתחות הענפים השונים של עבודת האדמה בארצנו מציגה לנו שאלות אקונומיות טכניות ופוליטיות שפתרון האמיתי אפשרי רק בכוחותיהם המאוחדים והמאורגנים של העובדים בענפים אלו. ג) התארגנות זו היא צעד ראשון ונכון על דרך התיסדותם של הסתדרות העברית הארץ-ישראלית הכללית".³⁴

הוועד הזמני, שמרכזו בראשון-לציון, והרוח החיה בין פעיליו היו דב לובמן ומנשה מאירוביץ, חתם על המכתבים ששלח "הסתדרות חקלאית של מושבות יהודה".³⁵ אחד העניינים בהם עסק ועדי-המושבות היה ביטול האיסור של רבני ירושלים על פרי המושבות בשנת-השמיטה (תרע).

בשנת תרעג הוקמה בראשון-לציון "התאחדות מושבות יהודה" כגוף-קבע שמטרתו לפעול בכל התחומים הנוגעים לעתיד היישוב. ראשון-לציון נבחרה להיות מרכז לכל הפעילות הזאת לא רק מפני שהיתה אחת המושבות הוותיקות אלא גם בזכות כמה מאישיה הפעילים שקיבלו עליהם את היזמה לארגון וכן בזכות היוקרה הכללית ממנה נהנתה.

מעט מאד חומר מצוי על העמדות של אנשי ראשון-לציון בשאלות ציוניות ויישור-ביות-כלליות, וכפי הנראה לא עמדו נושאים אלה בראש סדר-היום שלהם. דרך-כלל לא היה הד רב לנושאים שהעסיקו את הציבור הציוני בחוף-לארץ. רק לוויכוח סביב אוגנדה יש כמה הדים בכתובים. פרימן מספר כי בני המושבה לא תמכו בקריאת אוסישקין להשתתף בהקמת ה"הסתדרות" בזכרון-יעקב, בשל הבקורת שמתח על הרצל.³⁶ ידוע גם כי כמה ממתישבי ראשון-לציון היו "אוגנדיסטים"

בהשקפותיהם (אך לא רובם-כולם, כפי שצוין בכמה ספרים). בעתון "השקפה" מסופר על ויכוחים על רקע של התייחסות לזרמים שונים בציונות,³⁷ אך יש לראות בכך תופעה נדירה למדי.

יחסים עם השלטונות

מפליא עד כמה המקורות ממעטים להתייחס למגעי המושבה עם השלטונות. ואכן, שמירת ההתערבות והמעורבות של הפקידות הממשלתית בנעשה במושבה היתה מועטה ביחס, והיא לא התנכלה לאוטונומיה של היישובים. לשלטונות היה ענין לקבל את המסים המוטלים על האוכלוסיה, וכן לשמור על השקט והבטחון, ומעבר לכך לא נטו להתערב בעניינים הפנימיים. לא נודעו מקרים רבים של שימוש-לרעה בסמכות-יות מצד הממונה על המחוז או הנפה (הקאימקאם ביפו והמודיר ברמלה), וכנראה היו היחסים קורקטיים משני הצדדים.

בשנת 1900 היתה כל מושבה חייבת, לפי פקודה מן השלטון המרכזי, לבחור מתוכה מוכתר שיהיה מתווך בינה לבין השלטונות ויהיה אחראי כלפי-חוץ על שמירת הסדר. (נוסף למוכתר עצמו מונו עוד שני אנשים: אחד רב ואחד יועץ).³⁸ בעקבות מהפכת 1908 והנטייה לליברליזציה מסוימת הוחלט להעניק לראשון-לציון מעמד של "בלדיה" (עיריה), בתנאי שיהיו במושבה לפחות 100 מתעתמנים.³⁹ כמה פעמים ביקר הפחה מירושלים במושבה והתקבל בכבוד רב, לפי כל כללי הטכס. המושבה אף נתנה ביטוי להזדהות עם הממלכה בכך שהשתתפה, אחרי 1908, באירועים שעליהם הכריזו השליטים החדשים.⁴⁰ בקיצור, לא היו כל סימנים לכך שתושבי המושבה סבלו תחת עול התורכים וכמו חיכו לרגע בו ישתחררו מעקת השלטון הזר. הרושם שלי הוא כי נוצר כעין מודוס-ויוונדי ששני הצדדים לא רצו לפגוע בו.

בריאות היגיינה ציבורית

בני המושבה היו צריכים לשלם בעד טיפול רפואי. נקבעו תעריפים שונים לביקורים במרפאה ולביקורי הרופא בבית החולה (בהבחנה בין יום ולילה). בקביעת התעריפים התחשבו ביכלתם של הנזקקים. פועלי היקב שילמו לפי תעריף נמוך יותר, הואיל ויק"א השתתפה במימון החזקת הרופא. כמו כן שילמו תושבי המושבה בעד הרפואות שקיבלו בבית-המרקחת. התשלומים נעשו על-ידי תלושים מיוחדים (מרקאות) שאותם אפשר היה לרכוש בחנויות. לרופא אסור היה ליטול תשלום הואיל והוא מקבל את משכורתו מן הוועד, אלא אם הוא מטפל בעוברים-ושבים שאינם מבני המושבה.

בתקופת מגיפה היו תקנות מיוחדות שמטרתן לקיים הסגר ולמנוע התפשטות המחלה. תקנות מיוחדות היו מיועדות לערבים העובדים במושבה. בעיה היגיינית שעמדה על סדר-היום שנים רבות היתה תעלת-הביוב מן היקב לחולות. תושבים רבים התלוננו כי המים המעופשים גורמים צחנה ומחלות. תביעת

הוועד מהנהלת היקב למנוע מיפגע זה לא בענתה. גם עבודת המילדת היתה מוסדרת על-ידי הוועד והיה תעריף מיוחד לשירותיה. "הוועד החליט כי כשם שיוולדת המתכוננת ללדת צריכה אישור-פתקא מן הוועד, כן אשה המתכוננת להפיל את ולדה צריכה אישור-פתקא מן הוועד".⁴¹ במרפאה היו מספר חדרי חולים בהם השגיחו חובשים על הנזקקים לטיפול מיוחד. בסך-הכל היה השירות הרפואי משביע-רצון. הסגל הרפואי היה גדול למדי ביחס ליישוב בן אלף נפשות.

מוסדות סעד

מוסדות סעד וצדקה היו פעילים מאד, על-הרוב בצורה ממוסדת ומסודרת. נקח לדוגמה את חברת לינת-צדק, שהיה לה ספר-תקנות מפורט⁴² וחבריה התכנסו לאסיפות כלליות. החברה דאגה לכך שחולים בודדים לא יישארו לבדם בלילה ויהיה מי שיסעדם בחליים. כאשר נוכחו לראות כי אין די מתנדבות ללון בבית הערירות, שכרו אשה לצורך זה.⁴³

פעלה גם חברת גמילות-חסדים שהעניקה הלוואות קטנות, בערכות של אחד מבני המושבה שיש לו נחלה. "המוסד גמילות-חסדים במושבתנו שנוסד ע"י הא' פרימן ומתנהל על ידו, הגיש בימים אלה דו"ח לפני קהל המושבה. מהחשבון הננו רואים כי הכנסות המוסד מאז היוסדו בשנת תרסד היו 10,488 גרוש (לערך 1700 פ'). במשך השנה נתן 104 הלוואות ע"ס 5000 פ'. קיומו של המוסד הזה הוא מתשלומים חדשיים מבני המושבה וכולם כאכרים ופועלים נהנים ממוסד זה".⁴⁴

במקביל פעלה "חברת-צדקה" שנתנה נדבות לעניים, מבני המקום ועוברי-אורח. נביא בזה מכתב אופייני של פעיל בענייני צדקה לוועד המושבה המתנה את קשייו:

"הנני שולח לכבודכם חשבון מקופת הצדקה אשר הוצאתי בראשון לחודש כפי פקודתכם. הנהגת ההוצאה היא בצמצום ובקימוץ גדול. היו אורחים שלא נתנו להם כלל אשר באמת היו ראויים והגונים לקבל עזרה ונסעו מפה בפחי-נפש. לכן אבקש למנות גבאי של צדקה כי לא אוכל לשאת לבדי את צער האורחים וצער העניים מפה הנחוצים לעזרה. כי ב-20 פר' לחודש אי-אפשר להנהיג קופה של צדקה כי לא יספיק על לחם האורחים ואכילת שבת ונדבות קטנות ותמיכות קטנות שניתן לעניים דפה".⁴⁵

לרשות הוועד עמד גם בית הכנסת-אורחים שתרם אחד המתישבים להנצחת זכר בנו, ומימונו בא בחלקו מהשפרת חדרים שיועדו במיוחד לצורך זה.

כל המוסדות הנ"ל נוהלו על-ידי מתנדבים, על-הרוב מקרב האיכרים הוותיקים והאמידים, שנשארו גם בחלק מעול ההוצאות, ועסקנותם היתה שכרם.

בין הוועדות שפעלו במושבה היו ועד-השמירה, ועד-הבנייה, ועד-הבריאות. רכוש העדה והבניינים הציבוריים כללו את בית-העם (כולל בית-הספרים, הארפיון וחדר התזמורת); המרפאה ובית-המרקחת; בית הכנסת-אורחים; בית-ספר וגן-ילדים; תלמוד-תורה; בית-המרחץ והמקווה; בתי-כנסת (המרכזי נוסח אשכנז, בית-המדרש

נוסח ספרד, בית-תפילה לפועלים); הבאר; השוק; בית-עלמין; הפרדס ומטעי-האקליפטוס; בתים לשיכון התימנים; טחנת הקמח; דירות לעובדי-ציבור (הרופא, השוחט, מורים).

לסיכום, ספק אם אפשר היה למצוא אז במקום כלשהו בעולם כפר בגודל דומה ולו רמה דומה של שירותים ומוסדות סוציאליים.

הערות

- * ספרי הפרטיכלים של אסיפות ועדי ראשל"צ מצויים כיום בארכיון העיר.
- 1 א. פרימן, ספר היוכל לראשון-לציון, כרך א, ע' 61.
  - 2 חשיבות המסמך נובעת גם מזה שאם גם לא מילאו אחר כל הנאמר בו, התיחסו אליו לפעמים כאל מסמך מחייב בשנים הבאות.
  - 3 הודפס בחוברת מיוחדת על-ידי ועד המושבה, בשם "פנה ויתד" (בדפוס א. לונץ, ירושלים).
  - 4 ס' פרוטוקולים 15.3.1909; 21.3.1909.
  - 5 שם, 27.3.1909.
  - 6 פרימן, כרך ב' ע' 110.
  - 7 אדר, תרסט (גל. מס' א).
  - 8 פרימן ב', ע' 111.
  - 9 שם, ע' 135.
  - 10 שם, ע' 138.
  - 11 שם, ע' 139.
  - 12 אין מדובר פה על תשלום בעד שירותים שמשלם כל אחד בהתאם להזדקקותו להם, כגון תשלום בעד שכר-לימוד, או לרופא וכו'.
  - 13 יודילוביץ, ראשון-לציון, תרמב-תשא, ע' 425. בספרי הפרטיכלים מוזכרים כל המשתתפים בדיונים בשמותיהם. בנספח לספרו של פרימן חלק ב יש רשימה מפורטת של כל בעלי-האדמה בשנת 1912. בעזרתה אפשר לגלות מי מן המוזכרים בספרי הפרוטוקולים לא היה בעל-אדמה.
  - 14 בעתון "האור" (כט חשון, תרעא) מסופר כי בבחירות בשנת תרעא נבחרו לוועד שני נציגי התושבים.
  - 15 "השקפה", כט אב תרלג (גל. פח). עריכת הספר הסתיימה בתרעב, והוא נכלל כנספח בספרו של פרימן, חלק ב.
  - 16 מעובד מתוך פרימן ב, ע' 151.
  - 17 תקציב בית-הספר הוא נפרד ומכוסה על-ידי ההורים המשלמים שכר-לימוד. בתקציב הכללי מופיע רק המענק של העדה (ר' להבא).
  - 18 ס' פרוטוקולים, ג חשון תרסב.
  - 19 ס' פרוטוקולים, ט אדר, תרסג. בהערכת החובות נעזר הוועד מדי-פעם על-ידי מינוי ועדה מיוחדת לצורך זה.
  - 20 ס' פרוטוקולים, ג ניסן, תרע.
  - 21 שם, ז אלול, תרעא.
  - 22 כפי שעשה זרובבל חביב, בספרו קורות ראל"צ, או בעתון "האחדות" (גל. 16, יג תמוז, תרעב), המשתמש במושגים דמוקרטיה, ליברלים, ימניים בתארו את מלחמת-הבחירות.

- לדעתי, השימוש במושגים אלה אינו תופס לגבי ראשון-לציון והוא שאול מן הנוסח המקובל בעתונני הפועלים.
- ²³ ס' פרוטוקולים, כז טבת תרסד.
- ²⁴ יט חשון תרסט (גל. ל).
- ²⁵ "האור", כ"ז אדר תרע.
- ²⁶ "השלוח", כרך ט, תרסט (ע' 261).
- ²⁷ ס' פרוטוקולים, כז תשרי תרעא.
- ²⁸ שם, יז שבט תרעא.
- ²⁹ לפי "הפועל הצעיר", אב תרעא (גל. 20), טען קבלן הבריכה כי העבודה בפועלים יהודים מיקרת את העבודה ב-2000 פ'.
- ³⁰ ספר פרוטוקולים, כה תשרי תרסז.
- ³¹ ס' פרוטוקולים, יט חשון תרסח.
- ³² ס' פרוטוקולים, יב חשון תרסה.
- ³³ שם, יב אדר תרסט.
- ³⁴ שם, יח אדר תרסט.
- ³⁵ פרימן ב, ע' 115.
- ³⁶ שם, ע' 80.
- ³⁷ ד סיון תרסה (גל. עד).
- ³⁸ ס' פרוטוקולים, ד איר תרסב.
- ³⁹ לפי ההוראות סופחה לצורך זה נס-ציונה כחלק מה"בלדיה" של ראשון-לציון. גם פתח-תקוה ורחובות קיבלו מעמד דומה.
- ⁴⁰ למשל, החלטת האסיפה הכללית לקבץ תרומות לבנין הימיה החדשה (ס' פרוטוקולים, כח אב תרסט).
- ⁴¹ ס' פרוטוקולים, כד תמוז 1906.
- ⁴² פנקס החברה נשמר ומצוי בעיריית ראשון-לציון.
- ⁴³ כאשר פיטר ועד החברה את האשה מסיבות תקציביות פנו 23 איש בדרישה לכנס את אסיפת החברה, ובה הוחלט להתקשר אליה שנית.
- ⁴⁴ "העולם", 4 מרץ 1908, גל. ט.
- ⁴⁵ ס' פרוטוקולים, כא אדר ב תרסב.